

Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість

Анотація

У статті аналізуються соціологічні підходи до регіональної типології України, обґрунтовуються критерії історичної типологізації України, виокремлюються 11 історичних регіонів континентальної України.

На матеріалах масштабного національного соціологічного дослідження, проведеного у грудні 2014 — січні 2015 років, у статті виявляються мовно-культурні відмінності історичних регіонів, які дають підстави згрупувати 11 історичних регіонів України в 4 історико-соціокультурні типи регіонів. Аналізується також вплив історико-соціокультурних регіонів України на політичну свідомість громадян.

Ключові слова: історична типологія регіонів України, соціокультурні відмінності регіонів, політична свідомість

Проблеми регіоналізації в українській соціології

Дослідження соціокультурної та політичної диференціації регіонів України є досить поширеними в українській соціології, хоча методологічні засади, критерії диференціації та виокремлення основних типів регіонів і досі є недостатньо обґрунтованими. Хоча, як зазначили С.Макеєв і А.Патракова, “соціологи у своїх дослідженнях заздалегідь обмежені в конструюванні “регіональності”. Необхідність формувати вибірку відповідно до адміністративно-територіального поділу країни не залишає місця для “регіонального фантазування”: кордони регіонів неодмінно визначаються адміністра-

тивними кордонами областей. “Регіони” тоді являють собою угруповання областей за географічним принципом і в соціографії використовуються як *ad hoc* прийнятих незалежних змінних. Не можна, втім, не визнати, що це вельми зручно, адже географія очевидна, тож сумнівів щодо того, які області України відносити до “заходу”, “сходу”, “півночі”, “півдня” або “центру”, виникають лише стосовно двох-трьох. При цьому дослідник сам вирішує, скільки у нього трапляється таких регіонів” [Макеєв, Патракова, 2004: с. 111].

Такий підхід (хоча цього відкрито не декларують) ґрунтується не на соціальних, політичних, культурних критеріях, а на суто географічних (схід–захід, північ–південь тощо). Саме суто географічні (фізико-географічні) регіони виокремлюють і називають С.Макеєв і А.Патракова — **Західний** (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька), **Північний** (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська), **Центральний** (Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська), **Південний** (Запорізька, Херсонська, Одеська області, АР Крим), **Східний** (Харківська, Донецька, Луганська) [Макеєв, Патракова, 2004: с. 121–123]. Як окремих регіонів вирізняється також столиця — м. Київ.

Але суто фізико-географічні координати вирізнення типів регіонів України хоч і мають певне історичне підґрунтя, не ґрунтуються на соціологічних, політичних, історичних чи економічних критеріях. Тим паче, що, за визначенням І.Кононова, С.Хобти та С.Шудло, “соціологія регіонів вивчає не певні території, а спільноти людей, сформовані на цих територіях” [Кононов, Хобта, Шудло, 2008: с. 77].

Зовсім інший підхід до регіоналізації в українській соціології був запропонований у монографії О.Стегнія та М.Чурилова “Регіоналізм в Україні як об’єкт соціологічного дослідження” [Стегній, Чурилов, 1998].

В основу виокремлення регіонів України вони поклали різноманітні офіційні статистичні показники, що на підставі факторного аналізу групувалися за показниками рівня промислового розвитку, рівня достатку населення, міри доступності культурних цінностей і національно-культурних особливостей адміністративних областей. Тобто йдеться про ті самі дані офіційної статистики, що їх використовував М.Чурилов для типології областей при розробці соціологічних вибірок в національних соціологічних дослідженнях [Чурилов, 1990: с. 27–31]. Такий формально-статистичний підхід, ґрунтований на формальних показниках, по суті, радянської (у 1989-му саме радянської [Чурилов, 1990]) статистики, яка була розроблена для того, щоби приховувати, а не розкривати наявні економічні, соціальні та культурні процеси, є дуже поверховим та еkleктичним. До того ж він неявно поєднувався з уже розглянутим вище географічним підходом, адже вирізнені регіони діставали географічно-просторову назву — **Західний** (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.), **Північно-Західний** (Волинська, Рівненська обл.), **Південно-Західний** (Чернівецька, Закарпатська обл.), **Центральний** (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська обл.), **Північний** (Житомирська, Київська, Чернігівська обл.), **Північно-Східний** (Сумська, Харківська обл.), **Східний** (Донецька, Луганська обл.), **Південно-Східний** (Дніпропетровська, Запорізька обл.), **Півден-**

ний (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.), **Автономна Республіка Крим** та **м. Київ** [Стегній, Чурилов, 1998: с. 30].

Інший підхід до типології регіонів застосовують у політичній соціології. Наприклад, польський соціолог Т.Зарицький для політичної типологізації регіонів застосовував такий показник, як результати голосування на загальнонаціональних виборах [Zarycki, 2002]. Аналогічний підхід, що ґрунтувався на особливостях голосувань на національних президентських та парламентських виборах 1994–2004 років, запропоновано і в моїй монографії “Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг: 1994–2006” [Вишняк, 2006]. Це дало змогу виокремити 5 типів регіонів України [Вишняк, 2006: с. 27–28].

1. **Донбас та Крим** (АР Крим, м. Севастополь, Донецька та Луганська обл.).
2. **Південно-Східна Україна** (Запорізька, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Миколаївська та Херсонська обл.).
3. **Північний Схід** (Кіровоградська, Полтавська, Житомирська, Чернігівська, Сумська обл.).
4. **Центр** (Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Київська обл. та м. Київ).
5. **Захід** (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська та Чернівецька обл.).

При цьому відзначалося, що цей поділ близький до географічного, “окрім Кіровоградської області, яка географічно розташована в Центрі, але політично тяжіє до Північно-Східного перехідного типу” [Вишняк, 2006: с. 29].

У пізніших дослідженнях автора відзначалося, що в поточних соціологічних дослідженнях можна обмежитися виокремленням 4-х політичних типів регіонів і віднести області Північного Сходу до IV типу (Центральна Україна), до якого вони дуже близькі. Однак для цілей “аналізу динаміки політичних процесів в Україні третій тип потрібно розглядати окремо” [Вишняк, 2010: с. 198], адже саме в цьому регіоні спостерігалася найбільша динаміка електоральної поведінки. Звісно, визначення політичних чи, точніше, політично-електоральних регіонів можливе на основі чітких кількісних критеріїв, але така типологія відображає результат соціально-політичних процесів у регіонах України, а не його причини та динаміку.

Усі ці підходи – суто **фізично-географічний** (С.Макеєв, А.Патракова), **формально статистичний** (М.Чурилов, О.Стегній) та **політичний** (Т.Зарицький, О.Вишняк) – є статичними, а для розуміння формування регіонів України потрібно виходити з **історичного підходу**.

Такий підхід запропонував білоруський соціолог С.Кандричин [Кандричин, 2008: с. 75–77]. Він зазначав, що кордони сфер впливу Заходу та Сходу неодноразово змінювалися в перебігу історії, що привело до формування специфічних регіонів із певними особливостями соціальної організації та відмінними характеристиками ментальності. “Для Білорусі та України таке переміщення сфер впливу двох цивілізацій найсуттєвіше виразилося у двох датах:

- 1772 рік — початок розділу Речі Посполитої і подальше включення Білорусі та правобережної України (1793) до складу Російської імперії;
- 1939 рік — початок Другої світової війни та приєднання західних територій Білорусі та України до СРСР” [Кандричин, 2008: с. 75–76].

Зосередившись тільки на аналізі історичного розвитку регіонів України останніх двох століть, С.Кандричин виокремив **три історичні типи регіонів України:**

1. **Західний** — 7 областей, які до 1939 року перебували у складі Польщі (5 областей), Чехословаччини та Румунії, а до початку ХХ століття більша частка цієї території була у складі Австро-Угорської імперії (насправді Волинь не входила до Австрійської імперії, а Закарпаття у 1939-му перейшло до Угорщини).
2. **Центральний** — 5 областей в центрі країни, які до 1793 року входили до складу Речі Посполитої, тобто Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Київська, Черкаська.
3. **Східний** — об’єднує 13 областей Лівобережної України та південного регіону країни” [Кандрычын, 2008: с. 77].

Такий підхід не враховує особливостей розвитку як окремих областей Західної України у складі різних князівств, королівств та імперій (скажімо, Закарпаття, Буковини, Галичини та Волині), так і значної частини Північного Сходу (Чернігівська, Сумська, Кіровоградська, Полтавська) щодо інших областей цього регіону. Але власне як підхід до виявлення історичних областей України, їхньої різної історичної долі та гіпотеза про те, що ці історичні регіони відтворюються в соціокультурних особливостях сучасних регіонів та їхній політичній свідомості, розгляд С.Кандричина заслуговує на увагу.

Історична типологія регіонів України

Соціокультурні відмінності та політична диференціація регіонів України значною мірою зумовлені специфікою історичного розвитку їх у складі різних держав та імперій упродовж багатьох століть. А тому не можна при визначенні історичних регіонів України, як це робить білоруський соціолог Сяргей Кандричин, зосереджуватися на окремих періодах. “Співставлення характеристик соціального простору груп регіонів Білорусі й України та оцінка їхніх відмінностей проводилася стосовно кордону 1939 року. Для України були використані також дані про регіональний поділ стосовно кордонів 1793 року” [Кандрычын, 2008: с. 77].

На мій погляд, виділяючи історичні регіони України, потрібно спиратися на статус окремих земель (областей) сучасної України принаймні в чотирьох періодах:

- статус земель (областей) в період Русі домонгольського періоду;
- статус земель (областей) в період Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтського і Речі Посполитої;
- час приєднання до Московського царства чи Російського імперії;

— час приєднання до СРСР.

І хоча межі сучасних областей України, звісно, не збігаються з історичними кордонами земель, держав та імперій, на підставі схеми можна визначити більш-менш точно основні типи історичних регіонів України, які близькі за історичною долею (див. табл. 1).

У підсумку можна виокремити такі історичні регіони континентальної України:

1. **Галичина** — Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області (частково), які в період Русі входили до Волинської землі, а потім Галицько-Волинського князівства, з XIV століття до Польського королівства, а з 1722 року до Австрійської імперії, а до СРСР відійшли тільки у вересні 1939 року.

2. **Волинь** — Волинська, Рівненська області, які в період Русі входили до Волинської, потім Галицько-Волинської Русі, вже на початку XIV століття стали важливою складовою Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтського, до Речі Посполитої потрапили після Люблінської унії, а після поділу її ввійшли до Російської імперії 1793 року. Як і Галичина, Волинь до 1939 року перебувала у складі Польщі (1920–1939), а не СРСР.

3. **Закарпаття** (Закарпатська область) — від X століття перебувало у складі Угорського королівства, а з 1722-го — Австрійської імперії і до СРСР увійшло тільки у 1945 році.

4. **Буковина** (Чернівецька область) — частково, як і Галичина та Волинь, входила до складу Галицької землі, в XIV столітті ввійшла до князівства Молдова, з XVI століття — Османської імперії й тільки від 1775 року — Австрійської імперії; після її розпаду стала частиною Румунії й лише 1940-го — приєдналася до СРСР і УРСР.

5. **Київська та Чернігівська земля** (Полісся) — Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області, були ключовими землями Русі, із XIV століття ввійшли як землі до Великого князівства Литовського, а від 1569-го — до Речі Посполитої. У XVII (Чернігівська земля і м. Київ) і XVIII століттях (Житомир та більша частина Київщини) були включені до складу Московського царства та Російської імперії, а після її падіння у 1922 — до СРСР.

6. **Поділля** (Подільська земля) — Вінницька та Хмельницька області лише частково входили до Требовлянської (потім — Галицької) Русі, виділялися в самостійну одиницю за часів Великого князівства Литовського, потім перебували у складі Речі Посполитої, а з 1793 року — Російської імперії та з 1922-го — СРСР та УРСР.

7. **Порубіжжя** — Черкаська, Кіровоградська, Полтавська області до складу Русі та Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського не входили й тільки частково були освоєні за часів Речі Посполитої, позаяк там розміщувались реєстрові козацькі полки, у 1793 році відійшли до Російської імперії (Полтавщина — ще раніше), а 1922-го — до СРСР (УРСР).

8. **Нижнє Придніпров'я** — Запорізька, Дніпропетровська області — частина Половецького степу часів Русі (раніше — Печенізького), із 1445-го належали Кримському ханству, але на островах Дніпра сформувалася козаць-

ка Січ. Від кінця XVIII століття після падіння ханства перейшли до складу Російської імперії, а з 1922 року — СРСР та УРСР.

9. **Слобожанщина** (Харківська область, частина Луганської області) — за часів Русі входила до Половецького степу та Дикого поля помонгольського періоду, вже у XVII столітті ввійшла до Московського царства, у XVIII — до Російської імперії та у 1922-му — до СРСР (з 1918 до 1930 року м. Харків — столиця УРСР).

10. **Донбас** (Донецька та Луганська області) — частка Половецького степу, Великої, а потім — Ногайської орди, яка у 1774 році перейшла до Російської імперії, а 1922 року — до СРСР та УРСР.

11. **Причорномор'я** — частина Половецького степу, а потім Кримського ханства, окрім Південної Бессарабії (Молдова, Османська імперія); наприкінці XVIII століття стала частиною Російської імперії, а 1922-го — СРСР (УРСР).

Столиця України, місто Київ, є центром Київської землі й може бути віднесена до п'ятого історичного типу за нашою класифікацією, але через величезну міграцію у XX столітті з усіх регіонів країни до столиці, в етнокультурному вимірі вона зазнала впливів мешканців усіх регіонів (хоча й не рівною мірою) і може розглядатися як проміжний історичний чи інтегральний тип.

Таблиця 1

Історична належність областей України

Області сучасної України	Період Русі	Період Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського	Час приєднання до Російської (Московії) або Австрійської імперій	Час приєднання до СРСР
1	2	3	4	5
1. Івано-Франківська	Русь, Волинська та Галицька земля	Польське королівство з XIV ст.	Австрійська імперія (з 1722 р.)	1939 р. (Польща)
2. Львівська	Русь, Волинська та Галицька земля	Польське королівство з XIV ст.	Австрійська імперія (з 1722 р.)	1939 р. (Польща)
3. Тернопільська	Русь, Волинська та Галицька земля	Польське королівство з XIV ст.	Австрійська імперія (з 1722 р.)	1939 р. (Польща)
4. Волинська	Русь, Волинська земля	Велике князівство Литовське з XIV ст., Польське королівство — із 1569 р.	1793 (поділ Польщі)	1939 р. (Польща)
5. Рівненська	Русь, Волинська земля	Велике князівство Литовське з XIV ст., Польське королівство — із 1569	1793 (поділ Польщі)	1939 р. (Польща)
6. Чернівецька	Частково Русь, Галицька земля	Князівство Молдова (із 1360 р.), Османська імперія з XIV ст.	Австрійська імперія із 1775 р.	1940 р. (Румунія)

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
7. Закарпатська	Угорське королівство з X ст.	Угорське королівство	Австрійська імперія з 1722 р.	1945 р. (Чехословаччина)
8. Житомирська	Русь, Руська земля	Велике князівство Литовське, Київська земля з XIV ст., Польське королівство з 1569	1772 р.	1922 р. (УРСР)
9. Київська, Київ	Русь, Руська земля	Велике князівство Литовське, Київська земля із XIV ст., Польське королівство із 1569 р.	Кінець XVII ст. (частково)	1922 р. (УРСР)
10. Чернігівська	Русь, Чернігівська земля	Велике князівство Литовське, Київська земля із XIV ст., Польське королівство із 1569 р.	Кінець XVII ст. (частково)	1922 р. (УРСР)
11. Сумська	Русь, Чернігівська земля	Велике князівство, із XIV ст., Польське королівство із 1569 р.	Кінець XVII ст. (частково)	1922 р. (УРСР)
12. Вінницька	Частково Русь (Галицька та Требовлянська земля), частково степ	Велике князівство, Подільська земля, із 1434 р. — Польське королівство	1793 р.	1922 р. (УРСР)
13. Хмельницька (до 1954 р. — Кам'янець-Подільська)	Частково Русь (Галицька та Требовлянська земля), частково степ	Велике князівство, Подільська земля, із 1434 р. — Польське королівство	1793 р.	1922 р. (УРСР)
14. Черкаська	Меншою мірою Русь, більшою — Половецький степ	Від 1569 р. — частково Польське королівство, козацькі реєстрові полки	1793 р.	1922 р. (УРСР)
15. Кіровоградська	Половецький степ	Дике поле, із 1569 р. — частково Польське королівство	1793 р.	1922 р. (УРСР)
16. Запорізька	Половецький степ	Від 1445 р. — Кримське ханство, частково Січ	Кінець XVII ст.	1922 р. (УРСР)
17. Дніпропетровська	Половецький степ	Від 1445 р. — Кримське ханство, Січ частково	1764 р.	1922 р. (УРСР)
18. Херсонська	Половецький степ	Від 1441 р. — Кримське ханство	1783 р.	1922 р. (УРСР)

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
19. Миколаївська	Половецький степ	Із 1441 р. — Кримське ханство	1783 р.	1922 р. (УРСР)
20. Одеська	Половецький степ	Від 1441 р. — Кримське ханство, Південна Бессарабія — Молдова, а потім Османська імперія	1812 р.	1922 р. (УРСР)
21. Харківська	Половецький степ	Дике поле	Кінець XVII ст.	1922 р. (УРСР)
22. Полтавська	Половецький степ	Дике поле, від 1569 р. — частково	Кінець XVII ст.	1922 р. (УРСР)
23. Донецька	Половецький степ	Ногайська орда	1774 р.	1922 р. (УРСР)
24. Луганська	Половецький степ	Ногайська орда	1774 р.	1922 р. (УРСР)

Соціокультурна диференціація історичних регіонів України

Виникає запитання, якою мірою історичні регіони України відрізняються в нинішній час за своїми соціокультурними особливостями, що сформувалися впродовж віків, і якою — ці особливості були уніфіковані за часів Російської та Радянської імперій та двадцятиліття незалежної України. Як зазначав С.Кандричін, “на територіях, розділених в минулому державним кордоном, продовжують специфічним чином функціонувати локальні співтовариства. Локальна специфіка виявляється, незважаючи на довгий період уніфікації цих територій у складі Російської імперії, а потім СРСР. Причому регіональні особливості не просто зберігаються (як наслідок якихось культурних пережитків), а демонструють свою силу, знаходячи втілення в нових історичних формах” [Кандрычын, 2008: с. 89].

При цьому відмінності у етнопонаціональному складі населення історичних регіонів та областей (окрім Криму та Донбасу) є незначними. А ключовими є відмінності за мовою спілкування (у сім'ях) та культурна ідентифікація громадян різних регіонів України (див. табл. 2, 3)¹. Ці дослідження показують, першою чергою, принципів відмінності у мовних сімейних практиках двох типів регіонів України — тих, що хоча б частково входили до Русі та Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського (тут пе-

¹ У статті використовуються результати міжрегіонального соціологічного дослідження, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року. Всього опитано 4413 респондентів (по 400–410 в кожному з одинадцяти регіонів України). Опитування в анексованих Росією Криму та м.Севастополі не проводилось.

реважає суттєво українська мова спілкування в сім'ях), і тих, що перебували в давні часи поза межами цих державних утворень і були заселені переважно українцями в останні століття (тут переважає російська мова спілкування, хоча виключно російська — тільки в Донбасі).

Таблиця 2

**Мова спілкування в сім'ї громадян різних регіонів України,
%, грудень 2014 – січень 2015**

Регіони України	Якою мовою спілкуються в сім'ї?						
	Виключно українською (1)	Переважаю українською, але іноді російською (2)	Загалом українською (1) + (2)	Виключно російською	Переважаю російською, але іноді українською	Загалом російською	Іншою мовою
1. Галичина	93,2	5,8	99,0	0,0	1,0	1,0	0,0
2. Волинь	66,2	29,5	95,7	0,5	3,7	4,2	0,0
3. Поділля	39,5	48,4	87,9	1,8	10,1	11,9	0,3
4. Центр (Порубіжжя)	36,9	40,5	77,1	3,3	19,3	22,6	0,0
5. Південний Захід (Буковина та Закарпаття)	56,9	20,0	76,9	2,2	8,7	10,9	12,2
6. Полісся (Київська і Чернігівська Русь)	31,5	35,0	66,5	5,1	28,4	33,5	0,0
7. Київ	17,5	18,0	35,5	12,0	52,5	64,5	0,0
8. Нижнє Подніпров'я	9,0	38,1	47,1	14,5	38,3	52,8	0,0
9. Причорномор'я	4,1	30,9	35,0	24,6	40,5	65,1	0,0
10. Слобожанщина	0,5	28,0	28,5	32,0	39,5	71,5	0,0
11. Донбас	0,3	3,5	3,8	60,8	35,0	95,8	0,5
Україна загалом (зважений масив)	29,4	25,7	55,1	17,4	26,7	44,1	0,7

Фактично за мовними ознаками більш-менш суттєві відмінності виявляються у чотирьох типах регіонів:

1. Галичина і Волинь, де українська мова (виключно українська) домінує, а російська є дуже мало поширеною.
2. Північна та Центральна Україна — Поділля, Закарпаття, Буковина, Порубіжжя та Полісся, де українська мова суттєво переважає, але дуже поширеною є й україно-російська двомовність.

3. Південь та Південний Схід — Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я та Слобожанщина, де переважає російська мова, але дуже поширена російсько-українська двомовність.
4. Донбас — де переважно російська мова домінує, особливо у формі виключно російської одномовності.

Отже, за мовними ознаками 11 історичних регіонів України нині поєднуються в 4 типи, при цьому історично близькі один до одного та географічно сусідні об'єднуються в один регіон. Єдиний виняток у мовному плані становить Київ, який історично є центром другого типу регіонів, але за мовними ознаками належить до третього типу із переважанням російсько-української двомовності.

Таблиця 3

Рівень ідентифікації громадян різних регіонів з різними типами культур, %

Регіони України	До якої культури Ви належите?							
	Виключно української (1)	Європейської (2)	Світової (3)	Разом української, європейської, світової	Слов'янської	Радянської	“Русского мира”	Загалом слов'янської, радянської, “русского мира”
1. Галичина	45,5	29,7	1,7	76,7	18,5	3,5	0,3	22,3
2. Волинь	40,5	21,5	3,3	65,1	22,0	8,5	0,7	31,2
3. Поділля	44,1	13,6	3,3	61,0	21,7	11,6	2,0	36,3
4. Центр (Порубіжжя)	32,8	23,5	5,2	61,5	18,5	6,5	0,0	25,0
5. Полісся (Київська і Чернігівська Русь)	27,9	24,0	5,6	58,5	18,1	8,6	3,8	29,9
6. Київ	12,3	35,1	7,3	54,7	26,0	84,0	0,5	31,3
7. Південний Захід (Буковина та Закарпаття)	16,2	20,7	10,2	47,1	38,2	5,0	0,2	43,4
8. Нижнє Подніпров'я	16,8	15,5	5,3	37,6	32,3	16,8	4,8	53,9
9. Причорномор'я	14,3	14,6	2,5	31,4	31,2	16,6	5,3	53,1
10. Слобожанщина	13,1	9,8	6,8	29,7	29,7	25,7	5,3	60,7
11. Донбас	1,5	11,8	2,5	15,8	41,9	20,1	18,8	90,8
Україна загалом (зважений масив)	22,9	19,6	4,4	46,9	27,6	12,2	4,9	44,7

Досить близькою до мовної типології є типологія регіонів за культурною ідентифікацією, яка вивчалась в даному дослідженні за запитанням “До якої культури Ви належите?” (з варіантами відповіді (щодо однієї культури) — європейської культури, культури “руського мира”, азійської культури, радянської культури, виключно української культури, світової культури (космополіт), слов’янської культури, важко сказати). Потім культурні ідентичності були об’єднані в два типи — український, європейський, світовий (I тип) та слов’янський, радянський, російський (II тип).

За цими двома типами культурних ідентифікацій теж виділяються чотири (п’ять) типів регіонів України.

1. Галичина — де домінують українсько-європейські культурні ідентичності, а слов’янсько-радянські становлять явну меншість.
2. Центральна та Північна Україна (Волинь, Порубіжжя, Поділля, Полісся) — де переважають українсько-європейські культурні ідентичності, але і слов’янсько-радянсько-російські становлять близько 30% громадян.
3. Південь та Південний Схід (нижнє Подніпров’я, Причорномор’я, Слобожанщина) — де переважають слов’янсько-радянські та російські ідентичності над українсько-європейськими, хоча і українсько-європейські становлять близько третини громадян.
4. Донбас — де домінують слов’янсько-радянські культурні ідентичності й значну частину становлять ідентичності так званого “руського мира”.

Проміжний регіон утворюють м. Київ, Буковина та Закарпаття, де переважають (неістотно) європейські та українські ідентичності (при цьому переважає саме європейська, а не українська ідентифікація) над слов’янсько-радянсько-російськими (хоча частка радянських та російських ідентифікацій тут досить висока).

Таким чином, з точки зору мови та культурної ідентифікації регіональна диференціація України є дуже близькою (хоча й не ідентичною) і практично збігається з політичною диференціацією України [Вишняк, 2010] на чотири-п’ять регіонів:

1. Галичина і Волинь — з домінуванням української мови та українсько-європейської культурної ідентичності (на Волині меншою мірою).
2. Центральна та Північна Україна (Київська, Чернігівська земля, Поділля, Порубіжжя—Центр і, меншою мірою, Закарпаття та Буковина), де переважає українська мова та українсько-європейська культурна ідентичність.
3. Південна та Південно-Східна Україна (Причорномор’я, Нижнє Подніпров’я, Слобожанщина), де переважає російська мова та слов’янсько-радянська культурна ідентичність.
4. Донбас — домінує російська мова та слов’янсько-радянська культурна ідентичність.
5. Столиця (місто Київ) в культурному плані не належить до жодного із типів, у ній переважає російсько-українська двомовність, але європейсько-українська культурна ідентичність.

Тобто, доходимо висновку, що історичні регіони України і за сучасних умов зберігають дуже суттєві мовно-культурні відмінності, але в межах не кожного із 11 регіонів, а чотирьох-п'яти близьких культурно-історичних типів сучасних регіонів української держави.

Культурно-історичні типи регіонів та політичні орієнтації громадян

Відтворення історичних типів регіонів України в особливостях культурно-історичних типів сучасних регіонів зумовлює й особливості політичної свідомості та електорального вибору громадян різних регіонів України, адже історія кристалізується в культурних типах сучасності, а останні зумовлюють політичний вибір громадян. Зокрема, це виявляється в різному ставленні громадян різних культурно-історичних типів сучасної України до статусу російської мови в Україні. Цей статус (без анексованого Криму) не підтримує більшість громадян України (52,5%), а підтримує меншість (36,7%).

Однак при цьому знову вирізняються три-чотири різні регіони:

1. Галичина, Волинь та Поділля, де більш як 82% громадян проти надання російській мові статусу другої державної.
2. Буковина, Закарпаття, Порубіжжя–Центр, Полісся та м. Київ, де від 54% до 70% проти надання російській мові статусу другої державної.
3. Південна та Південно-Східна Україна, де 47–66% за надання російській мові статусу другої державної, а 21–42% — проти.
4. Донбас, де 74% за надання російській мові статусу другої державної.

Таблиця 4

Ставлення громадян різних регіонів України до конституційного статусу російської мови, %

Регіони України	Чи має за російською мовою бути закріплений статус другої державної в Конституції України?		
	так	ні	Не визначилися
1. Галичина	0,5	90,2	9,2
2. Волинь	6,0	84,8	9,2
3. Поділля	10,2	82,8	7,0
4. Південний Захід (Буковина і Закарпаття)	19,2	70,3	10,5
5. Центр – Порубіжжя	20,0	63,8	16,2
6. Полісся (Київська та Чернігівська Русь)	28,5	58,5	12,9
7. Київ	31,8	54,4	13,8
8. Причорномор'я	46,6	41,9	11,5
9. Нижнє Подніпров'я	58,3	31,3	10,5
10. Слобожанщина	66,2	20,7	13,0
11. Донбас	74,3	18,5	7,2
Україна загалом	36,7	52,5	10,9

Поділ фактично йде за історичними типами регіонів у ставленні до статусу російської мови, при цьому переважно російськомовна столиця теж проти державності російської мови (див. табл. 4).

За цих умов розв'язання питання про статус російської мови в Україні неможливе через нав'язування позицій одних регіонів іншим (навіть шляхом конституційного референдуму), бо призведе до посилення, а не послаблення протистояння різних культурно-історичних типів регіонів. Потрібен компроміс, уґрунтований на врахуванні специфіки типів регіонів, зокрема й у розширенні їхніх прав щодо мовних та культурних питань.

Про це свідчать і результати міжрегіонального опитування стосовно державно-територіального устрою України (див. табл. 5). Як показують результати опитування у державно-адміністративному плані в Україні абсолютно переважають прихильники унітарного устрою – таких найбільше в Галичині (96,5%), а найменше – на Слобожанщині (68,7%). І тільки в Донбасі вони нині у меншості (28,4%).

Таблиця 5

**Ставлення громадян різних регіонів України
до державно-територіального устрою, %, грудень 2014 – січень 2015**

Регіони України	Регіон, в якому я проживаю, має бути ...						Важко відповісти
	У складі унітарної України з наявними повноваженнями	У складі унітарної України з розширеними повноваженнями	Загалом у складі унітарної України	У складі федеративної України у статусі автономного округу	Вийти зі складу України та стати незалежним	Вийти зі складу України та приєднатися до іншої держави	
1. Галичина	70,5	26,0	96,5	0,3	0,5	0,0	2,8
2. Волинь	44,0	48,2	92,2	1,5	1,5	0,0	4,8
3. Поділля	43,9	47,4	91,3	1,0	1,5	0,3	6,0
4. Полісся	39,8	36,0	75,8	4,2	3,5	1,5	15,1
5. Центр	35,3	47,9	83,2	3,0	0,5	0,0	13,3
6. Київ	38,2	44,3	82,5	5,3	1,0	0,3	10,9
7. Південний Захід (Буковина і Закарпаття)	19,3	61,5	80,8	16,0	0,7	0,0	1,5
8. Нижнє Подніпров'я	24,8	60,2	85,0	7,8	0,8	1,0	5,5
9. Причорномор'я	21,6	60,2	81,6	6,8	2,0	0,8	8,8
10. Слобожанщина	15,8	42,9	68,7	16,9	1,5	1,0	11,9
11. Донбас	2,5	26,9	29,4	30,4	19,8	14,8	5,5
Україна загалом	32,1	43,7	75,8	9,3	4,2	2,7	8,0

Але і в питанні державно-територіального устрою можна простежити специфіку політичної свідомості громадян різних історичних типів регіонів:

1. Галичина, де абсолютно домінує не тільки унітаристська модель, але саме унітаристська централізована модель державного устрою (70,5%).
2. Волинь, Поділля, Полісся, Центр–Порубіжжя та м. Київ, де домінує унітаристська модель, але збалансовано представлені прихильники як централізації, так і розширення прав регіонів (децентралізації).
3. Буковина, Закарпаття, Нижнє Подніпров'я, Причорномор'я, Слобожанщина (частково), де домінує унітаристська модель, але в ній переважають прихильники розширення прав регіонів (а в Закарпатті, Буковині і на Слобожанщині ще є 16–17% прихильників федералізації).
4. Донбас є розколотим регіоном, де близько 35% виступають за вихід зі складу України, 30% — за федералізацію, а 29% — за унітарність (при цьому 27% з них — за унітарність з розширеними повноваженнями).

При проведенні конституційної реформи в Україні компромісом між регіонами може бути розширення їхніх прав (бюджетних, податкових, соціокультурних) з можливим наданням Донбасу особливого статусу в соціокультурних питаннях. Такий підхід відповів би на очікування переважної більшості регіонів України (окрім, можливо, крайніх — Галичини та Донбасу) і враховував би історичні та культурні відмінності громадян різних регіонів.

Джерела

Вишняк О.І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України: соціологічний моніторинг 1994–2006 / Вишняк О.І. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2006.

Вишняк О. Регіональні політичні субкультури: критерії диференціації та динаміка / О. Вишняк // Субкультурна варіативність українського соціуму / за ред. К. Костенко, А. Ручки. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2010.

Кандрычын С. Дифференциация социального пространства Украины и Беларуси как эффект “столкновения цивилизаций” / С. Кандрычын // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — № 4. — С. 74–96.

Кононов І. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Шудло // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 73–98.

Макеєв С. Регіональна специфікація соціокультурних відмінностей в Україні / С. Макеєв, А. Патракова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 3. — С. 109–125.

Стегній О.Г. Регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження / О.Г. Стегній, М.М. Чурилов. — К., 1998.

Чурилов М.М. Методика организации и проведения республиканского обследования / М. Чурилов // Социальный облик молодежи Украинской ССР / отв. ред. А.И. Вишняк, Н.Н. Чурилов. — К. : Наук. думка, 1990.

Zarycki T. Region jako kontekst zachowan politycznych / Zarycki T. — Warszawa, 2002.